

Zaufanie społeczne jako faktor fair play w sporcie

Streszczenie

Celem jest ustalenie zależności występujących między zaufaniem społecznym a fair play w sporcie. Mając na uwadze osiągnięcie owego celu, uwaga została skupiona na analizie ustaleń przedstawicieli nauk humanistycznych i społecznych. Przyjęliśmy perspektywę funkcjonalizmu strukturalnego jak i interakcjonizmu społecznego, które pomogły przybliżyć się do poznania interesującego nas zagadnienia.

Przeprowadzone analizy potwierdziły zależności występujące między zaufaniem społecznym a fair play w sporcie. Jeśli w społeczeństwie mamy do czynienia z wysokim poziomem zaufania, to efektem tego jest wysoki poziom akceptacji zasad fair play i zachowań zgodnie z nimi, co w konsekwencji tworzy ogólną kulturę fair play w sporcie. Ustalono też, że na respektowanie fair play w sporcie ma wpływ wiele innych czynników o bardzo zróżnicowanej proveniencji, ale przede wszystkim są to czynniki zewnętrzne wobec sportu.

Według wybitnego socjologa brytyjskiego, Anthony Giddensa¹, zaufanie społeczne stanowi podstawowy składnik życia społecznego i występuje w każdym jego fragmencie, od najprostszych interakcji zaczynając, a na takich instytucjach jak edukacja, gospodarka, ekonomia, polityka i sport kończąc. Zaufanie sprzyja budowaniu trwałych relacji społecznych. Duży kapitał zaufania społecznego wpływa na innowacyjność i kreatywność ludzi, sprzyja podnoszeniu aktywności społeczeństwa, inicjatywności, wpływa na intensyfikację interakcji, gruntowanie więzi, wzmacnianie wspólnoty i rozwijanie modernizacyjnych potencji społeczeństwa. Deficyt zaufania społecznego powoduje, że członkowie społeczeństwa stają się bierni i ostrożni w relacjach z innymi, a w skrajnych sytuacjach w ogóle przestają mieć zaufanie do jakiegokolwiek współdziałania. Brak zaufania społecznego sprzyja potęgowaniu ostrożności, pasywności, atomizacji, alienacji jednostek, dezorganizacji życia i powiększaniu się dystansów społecznych.

Według niemal wszystkich humanistycznie zorientowanych badaczy sportu fair play stanowi fundament, drogę, ale także w konsekwencji nie do końca uświadomiony cel sportu, który jest, używając słów Józefa Piłsudskiego, „celem postawionym wyżej”. Rezygnując z analizy pojęcia w perspektywie historiozoficznej, skoncentrujemy naszą uwagę na jego socjologicznej roli i znaczeniu. Duży kapitał fair play w sporcie sprzyja poszanowaniu praw człowieka i obywatela, jego godności, sprawiedliwości, solidarności i przyjaźni. Wpływa na tworzenie interakcji, podejmowanie wspólnych przedsięwzięć, budowanie zaufania, wzmacnianie więzi międzyludzkich, otwartości na innych i powstawanie postaw opierających się na dobru, życzliwości, altruizmie i miłości. Deficyt fair play rodzi postawy cynizmu, ksenofobii, nacjonalizmu, szowinizmu, rasizmu, uprzedzenia, braku otwartości na pozytywne interakcje, wycofania, cwaniactwa, rezygnacji z działań postępowych i modernizacyjnych².

W niniejszej pracy skoncentrujemy uwagę na ukazaniu zależności występujących pomiędzy zaufaniem społecznym a fair play w sporcie. Wychodzimy z założenia, że sport jest elementem życia społecznego i kultury tegoż społeczeństwa. Uważamy, że sport jest emanacją struktury społecznej, w ramach której obsadzone są pozycje według merytokratycznego porządku, występuje wzmożona ruchliwość społeczna i jest podział, kolokwialnie rzecz ujmując, na lepszych i gorszych, o czym decyduje dostęp do społecznie

¹ A. Giddens, *Modernity and Self-Identity*, Stanford 1991.

² J. Lipiec, *Homo Olimpicus*, Kraków 2017; W. Lipoński, *Historia sportu na tle rozwoju kultury fizycznej*, Warszawa 2012; K. Zuchora, *Dialogi olimpijskie. O pięknie i pokoju, etyce i polityce, solidarności i edukacji*, Warszawa 2016; S. Kowalczyk, *Elementy filozofii sportu*, Lublin 2010, s. 123-157.

pożądanych zasobów sportowo-społecznych. Zatem stoimy na stanowisku, że wielce pożądana obecność fair play na gruncie sportu jest uzależniona od zaufania społecznego. Jednak czy tylko od niego? Pytanie oczywiście jest retoryczne, bowiem rzadko się zdarza, aby jakieś zjawisko czy proces społeczny był wynikiem oddziaływania jednej zmiennej. W większości przypadków jest to wynik działania wielu różnych czynników, które są odkrywane w wyniku badań prowadzonych w porządku poznania idiograficznego, ale także nomotetycznego.

Zatem celem pracy jest poznanie zależności występujących pomiędzy zaufaniem społecznym a fair play w sporcie, ale także wskazanie innych zmiennych społeczno-demograficznych, które determinują tego rodzaju postawy i zachowania. Analizy nie ograniczamy do zbiorowości sportowców, ale obejmujemy nią innych uczestników sportu, jakimi są trenerzy, lekarze i fizjoterapeuci, prezesi, menedżerowie, działacze, sędziowie, dziennikarze oraz kibice. Mając na uwadze osiągnięcie owego celu, uwaga zostanie skoncentrowana na analizach teoretycznych oraz ustaleniach empirycznych przedstawicieli nauk humanistycznych i społecznych. Przyjmujemy perspektywę funkcjonalizmu strukturalnego jak i interakcjonizmu społecznego, które w sposób komplementarny pomogą w przybliżeniu się do prawdy interesującego nas zagadnienia.

Rozumienie pojęcia „zaufanie społeczne”

Dokonując analizy życia społecznego z perspektywy interakcjonizmu społecznego z łatwością dostrzegamy, że polega ono na nieustannym wchodzeniu w relacje z innymi. Relacje te mają bardzo różny charakter, są przelotne lub bardziej długotrwałe, zachodzą między jednostkami lub zbiorowościami, są osobiste bądź publiczne, prywatne lub służbowe. Wchodząc w interakcje nieustannie podejmujemy większe lub mniejsze ryzyko. Jako aktorzy życia społecznego, jesteśmy uczestnikami gry i kierując się różnorodnymi doświadczeniami stawiamy na takie lub inne działania uczestników interakcji. W trakcie każdej interakcji udzielamy lub odmawiamy zaufania partnerowi lub partnerom. Ufając im żywymy przekonanie, że będą oni podejmowali działania dla nas korzystne lub przynajmniej nam nieszkodzące. Zachowując nieufność wobec uczestników interakcji, okazujemy naszą obawę i jednocześnie bronimy się w ten sposób przed ewentualnymi zagrożeniami ze strony innych. W takiej sytuacji wychodzimy z założenia, że mogą oni w przyszłości działać na naszą szkodę. Dlatego też jesteśmy czujni, zachowujemy dystans, powstrzymujemy się od działań i przyjmujemy pewien margines bezpieczeństwa. Zatem zaufanie lub nieufność to dwa sposoby przewidywania zachowań innych. Mogą być one pozytywne lub negatywne oraz mogą się materializować poprzez działania lub ich zaniechanie. Na podstawie powyższego możemy zdefiniować zaufanie społeczne jako suwerenną decyzję odnośnie przewidywania postępowania jednostki lub zbiorowości względem nas i naszych interesów.

Piotr Sztompka³ dokonał klasyfikacji natężenia zaufania ze względu na rodzaj oczekiwań względem innych. Jako najmniej ryzykowane uznał oczekiwania o charakterze instrumentalnym (oczekiwania efektywnościowe). Tego rodzaju działania innych są najbardziej regularne i przewidywalne. Za bardziej ryzykowne uznał oczekiwania o charakterze racjonalnym, które są związane z kalkulacją odnośnie działań innych, a także ich kompetencjami i efektywnością. Jeszcze większym ryzykiem obarczone są oczekiwania o charakterze aksjologicznym, bowiem związane są one z moralnością działań innych. Tego rodzaju oczekiwania wiążą się z zaufaniem, że inni będą działali w sposób odpowiedzialny, sprawiedliwy i uczciwy. W związku z tym, że w każdej zbiorowości występuje deficyt ludzi nieskazitelnych moralnie, ryzyko zaufania jest w tym przypadku zdecydowanie większe.

³ P. Sztompka, *Kultura zaufania*, [w:] Tenże, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2005, s. 308-327.

Największym ryzykiem obarczone są oczekiwania o charakterze opiekuńczym (powierniczym). W tym przypadku wychodzimy z założenia, że inni bezwarunkowo będą działać w sposób szlachetny i altruistyczny. W tej sytuacji ryzyko jest najwyższe, bowiem bezinteresownych, kierujących się dobrem innych w swych działaniach jest naprawdę niewiele. Tutaj możliwość utraty zaufania, zawiedzenia się jest najwyższa.

Na natężenie zaufania społecznego ma także wpływ nasz stosunek do otaczających nas „przedmiotów”. Pierwszym przypadkiem jest zaufanie w stosunku do znajomych osób. Jednych darzymy zaufaniem, innym takiego zaufania odmawiamy. Innym rodzajem jest zaufanie pozycyjne, które wynika z zajmowanej pozycji społecznej i przypisanej do niej roli. Zaufaniem zwykle cieszą się prezydenci państw, uniwersyteccy profesorowie, adwokaci, lekarze i księża, natomiast zaufania tego zwykle odmawiamy bezrobotnym, ludziom zmarginalizowanym, kibicom piłkarskim czy różnego rodzaju domokrażcom oferującym intratne interesy. Każdej z pozycji przypisany jest przez daną zbiorowość określony kredyt zaufania, bez względu na to, kto tę pozycję zajmuje. Jest to zaufanie dla stanowiska, urzędu i roli społecznej.

Często zaufanie lub jego deficyt jest wynikiem naszej skłonności do udzielania lub odmawiania zaufania, naszej cechy osobowościowej wyrażającej się w skłonności ponad miarę do ufania lub nieufania innym. Jednak zauważyć należy, że owa ufność lub nieufność, jako skłonność psychologiczna, jest konsekwencją z jednej strony określonego przebiegu socjalizacji rodzinnej, natomiast z drugiej skumulowanym efektem interakcyjnych doświadczeń.

Ważną rolę w skłonności do obdarzania zaufaniem lub jego odmawiania przypisujemy faktom społecznym, wprowadzonym do socjologii przez Émile Durkheima⁴, które rozumiemy jako treści świadomościowe oraz normatywne, które w zbiorowości nabierają charakteru obiektywnego i mają determinujący wpływ na jej członków. Posiadają one następujące cechy: są podzielane przez zbiorowość, są zewnętrzne wobec każdego członka zbiorowości, wywierają na każdego członka zbiorowości presję i nakłaniają do określonego myślenia i działania. Takimi faktami są: prawo, religia czy moralność. Fakty społeczne w tym przypadku niejako determinują sposób myślenia i działania jednostek, wywierają presję, która skłania do zaufania innym lub takiego zaufania odmawia.

W ten sposób tworzy się kultura zaufania w danym społeczeństwie. Normy kulturowe mogą określać, komu należy ufać, a do kogo nie mieć zaufania. Chodzi w tym przypadku nie tylko o zaufanie jednostki wobec jednostki, ale także wobec zbiorowości, organizacji i instytucji. W danym społeczeństwie może istnieć przekonanie, że należy ufać wojsku, ale w żadnym wypadku policji, że należy ufać księżom, ale nigdy politykom, że należy ufać firmom państwowym, ale nie prywatnym. Powstające w ten sposób kulturowe imperatywy sektorowe wpływają na tworzenie uogólnionego klimatu zaufania lub klimatu nieufności, nie tylko w stosunku do określonych innych, ale do wszystkich innych. Tworzy się w taki sposób powszechna kultura zaufania lub kultura cynizmu, które mają niezwykle istotny wpływ na rozwój i na szeroko rozumianą pomyślność jednostkową i społeczną.

Podporządkowanie władzy regułom prawa stanowi niezwykle ważny czynnik wpływający na zaufanie społeczne. Brak regulacji odnośnie kompetencji, arbitralność, nieszanowanie ram proceduralnych, brak kontroli nad urzędnikami, brak instancyjności organów kontrolnych i odwoławczych powoduje, że władza postrzegana jest jako niesprawiedliwa, partykularna i lekceważąca dobro obywateli. W ten sposób tworzy się mechanizm, który wpływa destrukcyjnie na zaufanie społeczne. Odwrotna sytuacja powoduje wzrost zaufania. Bardzo istotnym czynnikiem jest konsekwentne realizowanie uprawnień i egzekwowanie obowiązków. Jeśli obywatele często ogarnia uczucie bezsilności w

⁴ É. Durkheim, *Zasady metody socjologicznej*, Warszawa 2000.

dochodzeniu do prawdy, jeśli władza w sposób nieuzasadniony kieruje się permisywizmem, jest stronnicza i przekupna, a organizacje powołane do stania na straży ich praw i obowiązków (np. sądy, trybunały, policja itp.) działają nieudolnie, a członkowie społeczeństwa czują się zagrożeni, to zmniejsza się zaufanie społeczne⁵.

Możemy stwierdzić, że zaufanie społeczne jest uzależnione od wielu różnorodnych czynników, ale także od ich konfiguracji i siły natężenia. Oprócz czynników o charakterze strukturalnym na zaufanie społeczne mają znaczący wpływ różnorodne czynniki podmiotowe, związane z jednej strony z uogólnioną osobowością, z drugiej natomiast z zasobami kapitałowymi. Z jednej strony są to aspiracje, poziom innowacyjności, pasywności i pesymizmu czy optymizmu i progresji w działaniu, z drugiej natomiast pozycja zawodowa, zamożność, wykształcenie, miejsce zamieszkania, kapitał społeczny i kulturowy itp.⁶.

Rozumienie pojęcia „fair play”

Pierre de Coubertin, inicjator i twórca neoolimpizmu w wersji nowożytnej, w swych analizach w sposób niejednoznaczny ukazywał genezę moralną i aksjologiczną rodzącego się projektu. W swej koncepcji olimpizmu odwoływał się zarówno do wzorów antycznych jak i średniowiecznej etyki rycerskiej. Jednak należy powiedzieć, że źródła moralnych wzorów i etyki sportowej są konsekwencją oddziaływania i przenikania etosu dżentelmeńskiego, mającego swe społeczne ugruntowanie w normach i wartościach oraz praktyce społecznej Veblenowskiej „klasy próżniaczej”⁷.

Maria Ossowska⁸ zwraca uwagę, że reguły czystej gry, które zadomowiły się na gruncie sportu, są konsekwencją wielowiekowego procesu łagodzenia walki w ramach tej samej klasy społecznej. Czysta gra, a także związane z nią liczne nakazy i zakazy wynikały z następujących społeczno-humanistycznych motywacji, a mianowicie 1) potrzeby współczucia, 2) szacunku dla przeciwnika, 3) szacunku dla siebie samego, 4) potrzeby zabawy, 5) obawy przed odwzajemnieniem (w przypadku nieczystej gry). Zatem możemy powiedzieć, że fair play jest wynikiem solidarności klasowej, polegającej na szacunku i poszanowaniu godności przeciwnika. Można powiedzieć, że dżentelmeńskie wzory postępowania arystokracji w stosunku do przeciwnika na gruncie sportu nie tylko gruntowały tożsamość i sposób życia górnych warstw społecznych, ale także stały się celem klas niższych. Wzory te z czasem upowszechniły się i zostały zinternalizowane przez powstający nowy typ społeczeństwa nowoczesnego, w tym także ponowoczesny sport, a szczególnie sport w wydaniu olimpijskim.

Na fundamencie etyki dżentelmeńskiej zostały stworzone reguły etycznego postępowania w sporcie. Można je sprowadzić do następujących zasad: 1) przestrzegania reguł gry, 2) szacunku wobec przeciwnika, 3) respektowania zasady równych szans, 4) niewykorzystywania przewagi losowej, 5) rezygnacji z korzyści materialnych w wyniku zwycięstwa, 6) maksymalnemu zmniejszeniu cierpień przeciwnika. Reguły te, które można traktować jako wielce pożądane cnoty na gruncie sportu, w praktyce częściowo straciły swą aktualność z uwagi na zmianę statusu jego uczestników oraz w wyniku jego komercjalizacji, profesjonalizacji i mediatyzacji⁹.

⁵ P. Sztompka, *Zaufanie*, [w:] *Encyklopedia socjologii. Suplement*, Warszawa 2005, s. 451.

⁶ Z. Dziubiński, *Zaufanie społeczne a sport*, [w:] J. Szymczyk (red.), *Zaufanie społeczne: teoria – idee – praktyka*, Warszawa 2017, s. 373-402.

⁷ T. Veblen, *Teoria klasy próżniaczej*, Warszawa 1971.

⁸ M. Ossowska, *Socjologia moralności. Zarys zagadnień*, Warszawa 1963.

⁹ Z. Krawczyk, *Kategorie etyki sportu*, [w:] Tenże, *Sport w zmieniającym się społeczeństwie*, Warszawa 2000, s. 53-59.

Czym zatem jest fair play na gruncie sportu? Poszukując odpowiedzi na sformułowane pytanie należy zwrócić uwagę na dwa wymiary tego pojęcia, a mianowicie na wymiar osobowościowy podmiotu, ale także społeczno-kulturowy, polegający na respektowaniu pisanych i niepisanych reguł postępowania. Pierwszy wiąże się z posiadaniem takich cech jak uczciwość, lojalność, sprawiedliwość, szczerłość, solidarność itp., drugi natomiast dotyczy postaw i zachowań dotyczących między innymi przestrzegania reguł gry, szanowania przeciwnika, honorowej rywalizacji, przestrzegania rycerskich i dżentelmeńskich wzorów. Zatem fair play to pewien złożony i harmonijny układ pewnych właściwości osobowych, ale także określona zdolność reagowania na wymagania formalne i nieformalne oraz stosunek do przeciwnika i sytuacji mających miejsce podczas rywalizacji sportowej. To pewien styl życia kultywujący i utwierdzający sportowy aksjonormatywny porządek, ale także przekraczający go z zamiarem przysporzenia sportowi ponadnormatywnego dobra, wyrażającego się w zachowaniach altruistycznych i ponad miarę szlachetnych.

Norbert Müller¹⁰ zwraca uwagę na dwa poziomy rozumienia fair play. Na pierwszym poziomie mamy do czynienia z postępowaniem konformistycznym, które polega na aprobowaniu wartości i norm (formalnych i nieformalnych) i stosowanie się do obowiązujących wzorów zachowań. Tak rozumiany sportowy konformizm ma trzy odmiany, które są konsekwencją różnych motywów respektowania obowiązujących norm. Pierwsza odmiana konformizmu polega na zinternalizowaniu obowiązujących norm i uznaniu ich za własne, dobre, pożądane, słuszne i sprawiedliwe. Druga odmiana konformizmu polega na przestrzeganiu norm, bowiem za właściwe jest uznawane samo ich respektowanie. Trzecia odmiana konformizmu, nazywana często oportunizmem, polega na przestrzeganiu norm w obawie przed karą i wyłącznie dla tzw. świętego spokoju. Wszystkie przedstawione odmiany konformizmu są wielce pożądane na gruncie sportu, choć ich znaczenie z punktu stabilizowania normatywnego wymiaru sportu jest zdecydowanie różne. Pierwsza odmiana konformizmu wynika z dobrze uformowanej osobowości w wyniku socjalizacji, uznania obowiązujących wartości i norm za własne. Osoba z tak uformowaną osobowością nie dopuszcza nawet myśli, że można uczestniczyć w sporcie nie respektując zasady fair play. Nie pozwala jej na to dobrze funkcjonująca nieformalna, wewnętrzna kontrola, której centrum decyzyjnym jest tzw. sumienie. W takim przypadku impulsy do działania, zgodne z obowiązującym aksjonormatywnym porządkiem, płyną w sposób naturalny z głębi serca, jakby powiedział Ferdynand Tönnies. Pozostałe dwie odmiany konformizmu nie wynikają z potrzeby serca, ale są konsekwencją wyrachowania i zewnętrznej kontroli formalnej oraz nieformalnej. U podstaw tego konformizmu leży prawdopodobnie mechanizm ewolucyjnego dziedzictwa i wynikające z tego przekonanie, że wykluczenie przez zbiorowość za nieczne czyny równałoby się zagładzie. Z drugiej strony wynika on z psychologicznej potrzeby akceptacji przez grupę, która wywiera presję na określone zachowania¹¹.

Na drugim poziomie fair play jest rozumiane jako moralność czy etos sportowy. Przekracza ono granice określone przez normy i regulaminy obowiązujące w sporcie, wychodzi ponad zwykły konformizm i staje się meta-konformizmem uwzględniającym wszystko to, co w kulturze humanistycznej najpiękniejsze i najbardziej wartościowe. Tak rozumiane fair play nie tylko polega na uznaniu za własne obowiązujących w sporcie norm i regulaminów oraz ich respektowaniu w praktyce sportowej, ale na działaniach ponadnormatywnych w kultywowaniu dobra. Takie działania polegają na uznaniu za nadrzędne w stosunku do rywalizacji i wyniku sportowego takich wartości jak szacunek dla wszystkich, w tym sportowych rywali, poszanowanie ich godności, sprawiedliwość,

¹⁰ N. Müller, *O znaczeniu fair play w sporcie na przestrzeni stuleci*, [w:] Z. Żukowska (red.), *Fair play, sport, edukacja*, Warszawa 1996, s. 76-81.

¹¹ P. Berger, *Zaproszenie do socjologii*, Warszawa 1995, s. 73-74.

solidarność, przyjaźń i braterstwo. W tak rozumianym postępowaniu mamy do czynienia z respektowaniem humanistycznej i personalistycznej hierarchii wartości, w której sukces sportowy i wynikający z niego dostęp do cenionych zasobów sportowych i społecznych nie zajmuje najwyższej pozycji, ale lokuje się w adekwatnym miejscu na humanistyczno-aksjologicznej drabinie. Tak rozumiane postępowanie określić można altruistycznym i przypominającym respektowanie chrześcijańskiej normy personalistycznej, wedle której najlepszym sposobem zwracania się do innych, w tym także do rywali podczas sportowego agonu, jest bezinteresowna miłość, o której pisał św. Jan Paweł II¹².

Wśród badaczy społecznych nie ma zgodności co do tego, czy działania dobre ponad kulturową miarę można uznać za dewiację społeczną. Pewne jest, że takie działania odbiegają od tego, co nazywamy normą społeczną. Zatem, czy wszystkie takie zachowania możemy uznać za dewiację pozytywną? Nie rozstrzygając tego socjologicznego problemu możemy stwierdzić, że często takie zachowania spotykają się z negatywną reakcją sportowego otoczenia. Ponadnormatywne zaangażowanie sportowca w trening, polegające na wykonywaniu dodatkowych ćwiczeń kosztem czasu wolnego, jest nierzadko negatywnie postrzegane przez kolegów, bowiem może spowodować zwiększenie przez trenera ogólnego poziomu wymagań. Taki sportowiec często nazywany jest nadgorliwcem czy stachanowcem i nierzadko wobec niego są stosowane sankcje negatywne w postaci kpin, drwin i ośmieszania. Często ponadnormatywne zachowania sportowców, zwłaszcza gdy rywalizacja sportowa toczy się o najwyższą stawkę, są w konflikcie z oczekiwaniami partnerów z zespołu, trenerów, działaczy, sponsorów, kibiców, dziennikarzy sportowych i członków społeczeństwa, którzy wymagają działań utylitarnych, pragmatycznych, efektywnych i skutecznych, które zapewnią sportowy sukces. Nie mamy wątpliwości, w jaki sposób przyjęliby partnerzy z zespołu i całe argentyńskie społeczeństwo przyznanie się Diego Maradony do zdobycia bramki ręką w meczu ćwierćfinałowym między Argentyną a Anglią podczas Mistrzostw Świata w Meksyku w 1986 roku. Zdobywca bramki nie spełnił kryterium fair play, ale został okrzyknięty bohaterem narodowym, a wszyscy jego poplecznicy mogli rozkoszować się smakiem wygranej.

Niezależnie od różnorodnych trudności z ustaleniem tego, czym jest fair play, jaki jest jego zakres i czy w każdej sytuacji jest ono ze wszech miar pożądane, stojąc na stanowisku rygoryzmu etycznego z przekonaniem stwierdzamy, że jest ono na gruncie sportu wielce pożądane i wręcz niezbędne. Więcej, fair play jest fundamentem sportu, który zapewnia mu ład aksjonormatywny i chroni tę dziedzinę życia, nie zawsze skutecznie, przed zachowaniami nonkonformistycznymi, a w dalszej kolejności anomią, którą klasyk socjologii, Émile Durkheim¹³, rozumiał jako dezintegrację ładu społecznego i jej konsekwencje.

Mimo, iż fair play jest powszechnie uznawane za podstawową zasadę sportu, to jednak nierzadko dochodzi do działań nieetycznych i sprzeniewierzających się regulaminom i przepisom gry, a także wartościom i wzorom zachowań obowiązującym w sporcie. Często są to zachowania przestępcze¹⁴. Robert Merton¹⁵ w swej słynnej typologii wymienia innowacje, jako jeden z typów dewiacji społecznych. Powstają one wówczas, kiedy jednostki cenią jakąś wartość, chciałyby ją pozyskać, ale osiągnięcie jej z przyczyn obiektywnych lub subiektywnych jest niemożliwe i powoduje poczucie deprywacji, niemożliwości jej uzyskania według norm uznanych i akceptowanych przez otoczenie społeczne. Przykładem takiego postępowania jest stosowanie dopingu, które, według przywołanej teorii, polega na dążeniu do osiągnięcia wartości, jaką może być medal olimpijski, przy zastosowaniu

¹² Z. Dziubiński, *Sport w perspektywie św. Jana Pawła II i św. Jana Bosko*, Warszawa 2017, s. 67-101.

¹³ É. Durkheim, *Elementarne formy życia religijnego*, Warszawa 1990.

¹⁴ J. Kosiewicz, *Moralność i sport*, Warszawa 2016.

¹⁵ R. Merton, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Warszawa 1982.

nieakceptowanych norm postępowania. Normą w tym przypadku jest sumienny, wieloletni i ciężki trening, który jest drogą-normą do osiągnięcia wartości.

Analizując fair play jako główną zasadę sportu należy jeszcze odpowiedzieć na pytanie, czy jest ona tworem sportu, czy też cechą osobowości, która została ukształtowana w procesie socjalizacji i inkulturacji jednostki w określonym społeczeństwie i kulturze. Częściowo już odpowiedzieliśmy na tak sformułowane pytanie. Genetycznie fair play wywodzi się spoza sportu i jest dla niego darem od arystokracji, angielskich dżentelmenów, elit ówczesnych czasów. Zaś w sensie funkcjonalnym fair play w sporcie jest konsekwencją uwarunkowań społeczno-kulturowych. Nieco trywializując możemy powiedzieć, że jakie społeczeństwo taki też sport.

Zależności występujące między zaufaniem społecznym a fair play w sporcie

Nie ulega wątpliwości, że wysoki poziom kultury zaufania i kultury fair play są stanami wielce pożądanym przez wszystkie społeczeństwa, w tym także przez społeczność sportową w rozumieniu lokalnym oraz globalnym. Bowiern generują wiele niezwykle istotnych zjawisk i procesów, które w konsekwencji wpływają na pomyślność jednostek i zbiorowości. Prowadzą do zwiększenia otwartości w podejmowaniu działań przez jednostki i zbiorowości w różnych dziedzinach życia, ale także do ugruntowania ładu moralno-normatywnego.

Jakie występują zależności między zaufaniem społecznym a fair play? Wychodzimy z założenia, że sport konstytuują jednostki i zbiorowości, które wnoszą do niego wartości, normy, wzory, zachowania i kapitał zaufania z pozasportowej rzeczywistości społeczno-kulturowej. Wnoszą wszystko to, co zostało przez nie przyswojone i zinternalizowane w przedsportowym okresie życia, w procesie socjalizacji pierwotnej i częściowo wtórnej. Jednak efekty socjalizacji do kultury zaufania nie są jednakowe w każdym przypadku. Uzależnione jest to od takich zmiennych społeczno-demograficznych jak zajmowana pozycja zawodowa rodziców, ich zamożność, wykształcenie, miejsce zamieszkania, uczestnictwo w praktykach religijnych. Im większy dostęp do wymienionych zasobów społecznych, tym wyższy poziom zaufania społecznego. Im wyższy poziom zaufania społecznego, tym większa skłonność do respektowania obowiązujących przepisów gry społecznej i gry sportowej, ale także większe prawdopodobieństwo działań nie tylko konformistycznych, ale także ponadnormatywnych, altruistycznych i ukierunkowanych na dobro innych. Słowem, większa skłonność do czystej gry. Im niższy poziom zaufania, wynikający z przekonania, że normą otoczenia jest gra faul, tym większa skłonność do sprzeniewierzenia się zasadom gry i dążenia do wyznaczonego celu za wszelką cenę, nie mówiąc już o ponadnormatywnych działaniach pozytywnych.

W dziedzinie sportu, jak w życiu społecznym, którego sport jest immanentnym fragmentem, podejmujemy nieustannie większe lub mniejsze ryzyko. W ten sposób powstaje pewna gradacja zaufania a w konsekwencji skłonność do gry fair. Możemy wyróżnić trzy typy motywacji w sporcie do respektowania reguł fair play, będących w konsekwencji wynikiem poziomu zaufania. Pierwszym z nich są oczekiwania o charakterze racjonalnym, związane z instrumentalnością działań podejmowanych przez partnerów. Przykładowo, zawodnik podczas rywalizacji sportowej darzy zaufaniem sędziego, gra fair, bowiern jest przekonany, że będzie on podejmował decyzje w sposób zgodny z przepisami. Ponadto wie, że gra faul spotka się ze strony sędziego z sankcjami negatywnymi (np. wykluczenie z gry lub rzut wolny czy rzut karny). Takie postępowanie ma charakter konformistyczny i jest konsekwencją zaufania do strażnika przepisów rywalizacji sportowej, jakim jest sędzia lub sędziowie. Możemy powiedzieć, że gra fair jest konsekwencją zaufania do zewnętrznej kontroli formalnej kontroli, która podczas rywalizacji sportowej jest powierzona sędziemu.

Dotyczy to nie tylko zawodników, ale wszystkich innych uczestników sportu, którzy zachowują się w sposób konformistyczny, bowiem zdają sobie sprawę, że działania nonkonformistyczne mogą uruchomić negatywne sankcje społeczne o charakterze formalnym lub nieformalnym. Drugim są oczekiwania aksjologiczne mające moralne motywacje. Polegają one na przestrzeganiu zasad fair play w wyniku uznania, że sportowi rywale będą działali odpowiedzialnie, grali czysto i sprawiedliwie, że będą również realizowali sportowe zadania zgodnie z zasadami czystej gry. Takich sytuacji jest o wiele mniej, bowiem doskonale wiemy, że więcej jest sportowców, którzy za wszelką cenę będą dążyli do sukcesu. Zatem takich uczestników sportu, którzy będą mieli pełne zaufanie wobec konkurentów sportowych jest zdecydowanie mniej. Ten rodzaj motywacji do przestrzegania zasad fair play opiera się na zaufaniu w konformizm przeciwników, w ich skłonność do bezwzględnego respektowania przepisów gry. Trzecim są opiekuńcze oczekiwania względem sportowych rywali. Wynikają one z przekonania, że podczas agonu sportowego przeciwnicy będą szlachetni, uczciwi, pomocni, altruistyczni i opiekuńczy wobec nas. Na tym poziomie motywacja do gry fair nie ogranicza się do zwykłego konformizmu, ale wiąże się z działaniami ponadnormatywnymi, których celem jest prowadzenie rywalizacji z dbaniem o dobro przeciwnika rozumiane szerzej i głębiej, dobro, ufundowane na takich wartościach jak sprawiedliwość, równość szans, szacunek, poszanowanie godności itp. W razie konfliktowych sytuacji w sferze aksjologiczno-moralnej, uczestnik wybiera rozwiązania zgodne z humanistyczną i personalistyczną hierarchią wartości. W tym przypadku ryzyko jest największe i szansa zawodu zdecydowanie najbardziej prawdopodobna. Bowiem sportowców, którzy są gotowi poświęcić sukces sportowy w imię kierowania się dobrem innych (np. konkurentów) jest naprawdę niewielu. Potwierdzeniem wyjątkowości tego typu zachowań sportowców są nagrody fair play, fundowane każdego roku przez Polski i Międzynarodowy Komitet Olimpijski.

Z sytuacją diametralnie różną mamy do czynienia wtedy, kiedy naszymi działaniami rządzi logika nieufności. Kiedy wychodzimy z założenia, że interakcyjni partnerzy życia sportowego będą działać w sposób przypadkowy, chaotyczny, irracjonalny, egoistyczny, amoralny, oszukańczy, oportunistyczny i dbać wyłącznie o swoje interesy, to nasza nieufność potęguje się i jesteśmy bardziej skłonni do nieprzestrzegania zasad fair play. Gdy nasze zaufanie lub jego brak w konsekwencji zostanie potwierdzone w praktyce sportowej, to mamy do czynienia ze swoistymi sankcjami pozytywnymi, a mianowicie upewniamy się w przekonaniu, że podjęte przez nas działania związane z respektowaniem lub nierespektowaniem zasad fair play były trafne i słuszne. Natomiast, gdy praktyka sportowa nie potwierdzi słuszności naszego działania zgodnego lub niezgodnego z zasadami fair play, wtedy najczęściej zmienia się nasza ogólna skłonność do respektowania zasad fair play. Warto też wiedzieć, że na kulturę fair play w sporcie zwykle pracuje się długo i ciężko, natomiast niszczy się ją znacznie szybciej.

Zasadność gry fair w sporcie wynika także z zaufania wobec określonych przedmiotów (kogoś lub czegoś). Dokonujemy w sposób subiektywny oceny przedmiotów zaufania. Kalkulujemy, czy same przedmioty godne są zaufania, czy warto przestrzegać zasad fair play, czy może też nie warto, bowiem permissywny kontekst sytuacyjny i okoliczności sprzyjają wykorzystywaniu nieczystych działań w rywalizacji sportowej. Przykładowo z taką sytuacją mamy do czynienia w wielu biegach maratońskich, podczas których uczestnicy nie są poddawani kontroli antydopingowej. Taki stan rzeczy powoduje, że zawodnicy decydują się na stosowanie niedozwolonych środków dopingowych. Zatem brak z założenia procedur kontrolnych może zachęcać do nieczystej gry. Zachęca do niestosowania zasad fair play sytuacja, kiedy niehonorowe zwycięstwo spotka się z pozytywną sankcją społeczną w postaci zdobycia medalu, nagrody materialnej czy finansowej, spotęgowania prestiżu społecznego itp.

Czynnikiem mającym wpływ na nasze zaufanie lub nieufność w sporcie, a w konsekwencji respektowanie lub nierespektowanie norm fair play, jest osobista skłonność do gry fair lub foul. Interesująca nas skłonność jest konsekwencją socjalizacji pierwotnej i wtórnej, a także różnorodnych życiowych doświadczeń. Sprzyjający klimat uczciwego postępowania w okresie socjalizacji rodzinnej, połączony z pozytywnymi sankcjami społecznymi, w tym wynikającymi z zaufania partnerom w sporcie, wpływają na tworzenie osobowości ukierunkowanej na czystą grę, w wyniku czego tworzy się tzw. ogólna orientacja na czystą grę. Sytuacja odwrotna powoduje, że jesteśmy bardziej skłonni nie ufać partnerom i grać foul wobec innych interakcyjnych aktorów sportowej sceny. Innym rodzajem zaufania i motywem do gry fair w sporcie jest pewna predylekcja zbiorowa do prowadzenia czystej lub nieczystej gry. Jako przykład można tu podać oczekiwanie do gry fair zbiorowości ludzi związanych z tenisem, którzy nie wyobrażają sobie zachowań urągających etosowi dżentelmenów. W takim przypadku fair play staje się pewną normą czy regułą społeczną, normatywnym oczekiwaniem, czy też faktem społecznym. W ten sposób respektowanie lub nierespektowanie zasad fair play przestaje być skłonnością jednostkową, ale staje się, w wyniku różnorodnych doświadczeń, regułą kulturową podzielaną przez większość ludzi związanych z tenisem. Sytuacja taka może powodować, że nawet te jednostki, które osobowościowo mają skłonność do nieczystej gry i posiadają racjonalne argumenty na jej rzecz, mogą w konsekwencji poddać się sile imperatywu kulturowego i grać zgodnie z zasadami fair play.

Kulturowe imperatywy w zakresie czystej gry w sporcie tworzą klimat i ogólną atmosferę fair play. Utrwalają się w świadomości społecznej pewne stereotypy czy przesady, które determinują postawy jednostek i zbiorowości w zakresie czystej gry lub jej odmowy. Kultura fair play lub kultura foul play to dwa antynomiczne stany świadomości sportowej, które sprzyjają rozwojowi sportu lub też rozwój ten ograniczają, tłumią i zabijają. Przykładem może być sytuacja Polskiego Związku Piłki Nożnej i całego piłkarstwa po aferze korupcyjnej, w której prokuratura postawiła zarzuty ponad 600 osobom (trenerom, działaczom, piłkarzom, sędziom i obserwatorom PZPN). Za łapówki ustawiane były wyniki spotkań piłkarskich na różnych poziomach rozgrywkowych w latach 2003-2006. Po tych wydarzeniach zaufanie społeczeństwa polskiego do centrali piłkarskiej jako instytucji stojącej na straży czystej gry osiągnęło najniższy poziom.

Możemy powiedzieć, że przestrzeganie lub nieprzestrzeganie zasad fair play w sporcie wynika z dwojakiego typu relacji. Z jednej strony nasza skłonność do czystej gry wynika z naszej osobistej oceny sytuacji oraz skłonności do respektowania lub nierespektowania zasad fair play, z drugiej natomiast zaufanie nasze jest konsekwencją dominującej kultury fair play lub kultury foul play.

Wyjaśniając zależności między zaufaniem społecznym a fair play należy powiedzieć, że zależności te nie mają jednoznacznego charakteru. Bowiem na fair play w sporcie nie tylko ma wpływ poziom zaufania osobistego i ogólny poziom kultury zaufania, ale także wiele innych zmiennych, które mogą te zachowania modyfikować, jak choćby presja otoczenia społeczno-kulturowego, które charakteryzuje się pragmatycznym i utylitarnym nastawieniem, czy fakt rywalizacji o potężne, społecznie pożądane zasoby, takie jak bogactwo czy prestiż społeczny.

Podsumowanie

Przedstawione analizy teoretyczne potwierdzają zależności występujące między zaufaniem społecznym a fair play w sporcie. Jeśli w społeczeństwie mamy do czynienia z wysokim poziomem zaufania, to efektem tej sytuacji jest wysoki poziom akceptacji zasad fair play i zachowań zgodnie z nimi, co w konsekwencji tworzy ogólną kulturę fair play w

sporcie. Dzieje się odwrotnie, gdy dominuje w społeczeństwie kultura nieufności, która prowadzi do rezygnacji z przestrzegania zasad fair play w sporcie i wytworzenia się ogólnej kultury gry faul.

Na przestrzeganie zasad fair play w sporcie ma wpływ wiele czynników o bardzo zróżnicowanej proveniencji, a przede wszystkim są to czynniki zewnętrzne wobec sportu. Dlatego też możliwości modelowania kultury fair play w sporcie są dość ograniczone. Ogólnie można powiedzieć, że poziom kultury fair play w sporcie ma charakter heteronomiczny i jest konsekwencją poziomu kultury zaufania społecznego, ale także oddziaływania wielu innych zmiennych społeczno-kulturowych (presja społeczna, dostęp do cenionych zasobów społecznych, takich jak bogactwo czy prestiż społeczny) oraz dobrej i przejrzystej organizacji sportu.

Na zakończenie warto powiedzieć, że nie było w przeszłości, może poza opisanym w *Biblii* stanem rajskiego bytowania człowieka, nie ma i nie będzie w przyszłości społeczeństwa, w którym jego członkowie charakteryzowałoby się pełnym zaufaniem społecznym i działaniami respektującymi w pełni zasady fair play. Nie było, nie ma i nie będzie też, bo być nie może, takiej zbiorowości sportowej (drużyny, „wspólnoty” olimpijskiej, reprezentacji kraju itp.), w której byłoby pełne zaufanie społeczne i w pełni byłyby przestrzegane zasady fair play. Tak rozumiany sport jest utopią. Mimo tego, wszyscy humanistycznie zorientowani ludzie sportu (trenerzy, sędziowie, zawodnicy, lekarze, fizjoterapeuci, dziennikarze, prezesi, właściciele klubów, sponsorzy, donatorzy, kibice i inni) do tej utopi winni dążyć, bowiem do niej zmierzając można wiele dobrego dla sportu zrobić.

Literatura:

1. Berger P., *Zaproszenie do socjologii*, Warszawa 1995.
2. Durkheim É., *Elementarne formy życia religijnego*, Warszawa 1990.
3. Durkheim É., *Zasady metody socjologicznej*, Warszawa 2000.
4. Dziubiński Z., *Zaufanie społeczne a sport*, [w:] J. Szymczyk (red.), *Zaufanie społeczne: teoria – idee – praktyka*, Warszawa 2017.
5. Dziubiński Z., *Sport w perspektywie św. Jana Pawła II i św. Jana Bosko*, Warszawa 2017.
6. Giddens A., *Modernity and Self-Identity*, Stanford 1991.
7. Kosiewicz J., *Moralność i sport*, Warszawa 2016.
8. Kowalczyk S., *Elementy filozofii i teologii sportu*, Lublin 2010.
9. Krawczyk Z., *Kategorie etyki sportu*, [w:] Tenże, *Sport w zmieniającym się społeczeństwie*, Warszawa 2000.
10. Lipiec L., *Homo Olympicus*, Kraków 2017.
11. Lipoński W., *Historia sportu na tle rozwoju kultury fizycznej*, Warszawa 2012.
12. Merton R., *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Warszawa 1982.
13. Müller N., *O znaczeniu fair play w sporcie na przestrzeni stuleci*, [w:] Z. Żukowska (red.), *Fair play, sport, edukacja*, Warszawa 1996.
14. Ossowska M., *Socjologia moralności. Zarys zagadnień*, Warszawa 1963.
15. Sztompka P., *Kultura zaufania*, [w:] Tenże, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2005.
16. Sztompka P., *Zaufanie*, [w:] *Encyklopedia socjologii. Suplement*, Warszawa 2005.
17. Veblen T., *Teoria klasy próżniaczej*, Warszawa 1971.
18. Zuchora K., *Dialogi olimpijskie. O pięknie i pokoju, etyce i polityce, solidarności i edukacji*, Warszawa 2016.

Social Trust as a Fair Play Factor in Sport

Summary

The aim is to find out dependencies between social trust and fair play in sport. Regarding that aim, the attention is focused on analysis of findings made by representatives of the humanities and social sciences. We assume a perspective of structural functionalism and social interactionism, which help to get to know the problem we are interested in.

The conducted analysis confirms dependencies between social trust and fair play in sport. If there is a high level of trust in society, it results in a high level of acceptance of fair play principles and of behaving in accordance with them, what – as a consequence – creates a general fair play culture in sport. It has been also found out that respecting fair play in sport is influenced by many other factors of various provenance, but they are first of all factors external to sport.